

4. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64.
5. Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1490-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 20. Ст. 148.
6. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII від 1 червня 2010 року № 2289-VI // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 33. Ст. 471.
7. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 9. Ст. 89.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВОЄННИМИ ДІЯМИ І ТЕРОРИСТИЧНИМИ АКТАМИ

УДК 34.03

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2020.20.5>

Примак В. Д.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства

НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Prymak V. Civil Liability of the State for Damage Caused by Military Actions and Terrorist Acts

The article deals with the peculiarities of the legal regulation of relations regarding compensation for damage caused to victims of war and acts of terrorism. It is emphasized that the solution of the respective tasks is ensured mainly in the field of civil liability and, not excluded, some related legal institutions, the purpose of which is social protection of the victims precisely through the compensation of the damage they are caused in the form of money or in kind. However, it is primarily a tort liability that results from the violation of absolute property and personal non-property rights – a matter is only in determining the cause of the harm: it may be directly criminal or a state whose law enforcement agencies have failed to prevent the act of terrorist, state-aggressor, the same state in whose territory the terrorist act occurred, or certain international funds and special legal entity (national compensation funds – already as public law entities), which appears as subject of civil liability or compensatory obligation though not committed any illegal actions that could cause damage.

The author argues that in situations of external aggression and committing terrorist acts, the mechanism of civil liability undergoes certain transformations, connected, first of all, with the fixing of special grounds, conditions and limits of its application, circumstances leading to discharge, and also possible determination of subjects other than the immediate inflictor of harm in the compensatory obligation.

The legal system of Ukraine does not have any legal norms of direct action that would fix the mechanism of compensation for damage caused by a terrorist act at the expense of the state. Norms of Art. 19 of the Law of Ukraine of 20.03.2003 № 638-IV «On Combating Terrorism» and Art. 85 of the Code of Civil Protection of Ukraine in such legal situations can not be applied due to the absence of special laws, which are mentioned in their texts in the specified articles. At the same time, the provisions of Art. 86 of the Civil Protection Code of Ukraine, as well as the Code in general, extends exclusively to the legal relations expressly stated therein concerning the protection against emergencies caused by the consequences of terrorist acts.

According to the author, special legislation on the compensatory protection of victims of war, crimes (terrorist acts in particular), human rights violations, and international humanitarian law should provide for the imposition on the state of the obligation to compensate for property and moral damage caused by only those unlawful acts, which inflict harm in the form of loss of life or serious damage to the health of the victims. The relevant legislative acts should stipulate reasonable restrictions on action in the delineated sphere of civil relations some principles of tort law – such as principles of guilt and full harm compensation, as well as the peculiarities of interaction of substantive and procedural guarantees for protection of interests of the victim and a state in relations with the direct perpetrators.

Key words: civil liability, victims of war and acts of terrorism, compensation, damage, law.

У статті досліджуються трансформації механізму цивільно-правової відповідальності в умовах зовнішньої агресії і під час вчинення терористичних актів. Насамперед йдеться про спеціальні підстави, умови і межі покладання на державу обов'язку з відшкодування шкоди, завданої жертвам зазначених протиправних діянь.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, жертви війни й актів тероризму, компенсація, шкода, закон.

Норми міжнародного права, що ґрунтуються на засадах справедливості й солідарності, вимагають від національних держав створення дієвих компенсаційних механізмів, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої фізичним особам, потерпілим від злочинів, терористичних актів, порушень прав людини і міжнародного гуманітарного права [1]. Проте законодавство України, покликане забезпечити повноцінну регламентацію зазначених компенсаційних відносин, нині залишається практично несформованим.

Позитивне закріплення у Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII і Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII відповідальності Російської Федерації як держави-агресора за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина на тимчасово окупованій Російською Федерацією території, а також покладення на неї обов'язку з відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації, державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, наразі, на жаль, залишаються не забезпеченими достатньо дієвим міжнародно-правовим і внутрішньодержавним юридичним інструментарієм реалізації зазначених приписів.

Разом з тим, не викликає сумніву, що практичне вирішення згаданих проблем та реалізація завдань із відновлення прав потерпілих від злочинів і порушень норм міжнародного права, а також внутрішньопереміщених осіб лежить переважно у площині цивільно-правової відповідальності та, не виключено, деяких суміжних з нею правових інститутів, метою яких є соціальний захист потерпілих саме через відшкодування заподіяної їм шкоди у грошовій або натуральній формі. Проте первісно йдеться саме про деліктну відповідальність, яка є наслідком порушення абсолютних майнових і особистих немайнових прав – питання лише у визначенні призвідника шкоди (це може бути безпосередньо злочинець або держава, органи правопорядку якої виявилися неспроможними запобігти вчиненню терористичного акта, або держава-агресор) чи іншого суб'єкта права (тієї-таки держави, на території якої стався терористичний акт, певних міжнародних фондів або національних компенсаційних фондів – вже як юридичних осіб публічного права тощо), який постає як суб'єкт відповідальності попри те, що не вчиняв жодних неправомірних дій, здатних спричинити шкоду, яку він зобов'язаний відшкодувати.

Відповідно до п. 20 Основних принципів і керівних положень щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права «компенсацію слід надавати за будь-яку шкоду, що піддається економічній оцінці в установленому порядку й розмірно до серйозності порушення та обставин кожного випадку, який є результатом грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, включаючи: а) фізичну або психічну шкоду; б) втрачені можливості, у тому числі у сфері працевлаштування, освіти й одержання соціальних пільг; с) матеріальну шкоду й упущену вигоду, включно з втратою можливості заробітку; д) моральну шкоду; е) витрати на правову та експертну допомогу, ліки та медичне обслуговування, а також послуги психологічних та соціальних служб» [2].

Однак зазначені положення звичаєвого міжнародного права стосуються лише «відшкодування шкоди особам, потерпілим від дій або бездіяльності, що можуть бути пов'язані з державою і які являють собою грубі порушення міжнародних норм у сфері прав людини або серйозні порушення міжнародного гуманітарного права» (п. 15 розділу IX «Відшкодування завданої шкоди» вищезгаданих Основних принципів і керівних положень). Іншими словами, держава – порушник норм міжнародного права несе майнову відповідальність за власні протиправні й винні дії. Саме тому її відповідальність беззастережно ґрунтується на принципі повного відшкодування шкоди. Однак, за загальним правилом, позивачі у справах про відшкодування суто майнової шкоди, завданої під час проведення антитерористичної операції, не наводять достатньо вагомих аргументів на підтвердження порушення Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань саме вжиттям нею певних воєнних заходів з відновлення її суверенітету.

Висновок про відсутність протиправності у поведінці призвідника шкоди може впливати з оцінки справедливого балансу прав та законних інтересів заінтересованих осіб, за якого створення ймовірності чи невідворотності заподіяння, або фактичне завдання певної шкоди вважаються допустимими чи навіть суспільно заохочуваними вчинками. Йдеться про завдання шкоди (звісно, у допустимих межах відповідно до принципу пропорційності як складової або вияву принципу справедливості) у зв'язку зі здійсненням заподіювачем шкоди свого права або виконанням покладеного на нього обов'язку – наприклад, через самозахист (у стані крайньої необхідності або необхідної оборони? зокрема), висловлювання оціночних суджень, особами з особливим соціальним або правовим

статусом (так званим публічним особам насамперед), добросовісними діями суб'єктів окремих соціально значимих видів діяльності (журналістами), розкриттям суспільно значимої інформації з обмеженим доступом тощо.

Саме до такого роду правомірних дій належать дії держави Україна з відсічі зовнішньої агресії та відновлення суверенітету на тимчасово окупованих територіях, протидії тероризмові тощо. У цих випадках (знову ж таки, за відсутності недобросовісності або непропорційності у діях представників держави), форми та межі здійснення нею компенсаційного захисту потерпілих під час воєнних дій та від терористичних актів визначаються у спеціальному законодавстві. Водночас неадекватність тлумачення і застосування його норм у судовій практиці може створювати підґрунтя для хибних висновків щодо порушення державою Україна національних правових норм, а відтак і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Принагідно варто наголосити, що Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV не передбачає матеріальної відповідальності держави Україна у зв'язку з проведенням антитерористичної операції як комплексу правомірних дій, якими може бути заподіяно майнової і моральної шкоди. Втім, схоже, що на зазначену обставину вітчизняна судова практика загалом не зважає. Тому й без повноцінної правової оцінки залишається питання про наявність у діях потенційного суб'єкта відповідальності не тільки протиправності, а й іншої об'єктивної умови цивільно-правової відповідальності – причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою заподіювача і завданою нею шкодою. Адже такими заподіювачами (прізвідниками шкоди) можуть бути різні особи, публічно-правові утворення, їх органи, посадові й службові особи, збройні формування тощо.

По-перше, згадаємо власне сили антитерористичної операції, об'єднані сили, інші елементи збройної організації держави Україна – у разі правомірного заподіяння ними шкоди під час належного виконання покладених на них законом завдань про деліктну відповідальність у власному розумінні не йдеться, хоча держава, виходячи з міркувань справедливості й солідарності відповідно до своїх матеріальних можливостей, має заохочуватися до встановлення певних схем відшкодування шкоди потерпілим.

Примітно, що згідно з ч. 7 ст. 79 Кодексу цивільного захисту України матеріальні збитки, завдані внаслідок пошкодження майна під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, органами управління та силами цивільного захисту не відшкодовуються. Переконалий, що за відсутності аналогічних приписів у спеціальному законодавстві щодо оборони та протидії тероризмові слід виходити із загальних засад деліктного права, які лежать в основі наведеного припису – правомірно завдана шкода (при виконанні обов'язку або здійсненні права) не відшкодовується.

По-друге, заподіювачами шкоди можуть бути терористи – тоді обов'язок з відшкодування завданої ними шкоди реалізується або безпосередньо за рахунок власного майна злочинців, або в порядку застосування спеціально сконструйованого компенсаційного механізму допомоги жертвам терористичних актів та інших злочинів.

По-третє, може йтися про негативні наслідки протиправних дій представників Російської Федерації та підтримуваних нею незаконних формувань – у цьому випадку повну відповідальність за завдану ними шкоду повинна нести держава-агресор.

Виокремлення причинно-наслідкових зв'язків, які відрізняються одне від одного, постає дієвим запобіжником для нині надзвичайно поширеного у політико-правовому просторі України змішування воєнних дій, терористичних актів та надзвичайних ситуацій як об'єктивних обставин, юридичних фактів, а так само й притаманних їм правових режимів. Натомість завдяки пропонованому наголосу на причинній зумовленості певних негативних наслідків тими чи іншими конкретними актами воєнної дії в межах антитерористичної операції залишатимуться саме воєнними діями й у плані визначення належного правового режиму відшкодування шкоди (зіткненням елементів збройної організації двох держав – України, що захищається, і агресора – Російської Федерації), а не будуть інтерпретовані як така собі безліч терористичних актів або надзвичайних ситуацій.

Найчастіше потерпілі від воєнних дій, пов'язані зі збройною агресією Російської Федерації проти України, як на нормативну підставу своїх вимог до держави Україна про відшкодування майнової шкоди, завданої у районі проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил, посилаються на норми ст. 19 Закону України від 20.03.2003 № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом». Ними передбачено, що: а) відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, в порядку, встановленому законом; б) відшкодування шкоди, заподіяної організації, підприємству або установі терористичним актом, провадиться в порядку, визначеному законом.

Разом з тим спеціального закону, який конкретизував би механізм відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом, Верховною Радою України досі не прийнято. Адже положення ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV не є нормами прямої дії,

оскільки на відміну від більшості правових норм, що закріплюють пряму відповідальність держави або територіальних громад за дії «третіх осіб» (державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб), не визначає ані межі такої відповідальності, ані її підстави та умови. Однак вітчизняні суди при розгляді справ цієї категорії зазвичай не вдаються до оцінки зазначених елементів механізму цивільно-правової відповідальності, мовчазно сприймаючи аргументацію позивачів як щодо прямої дії ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV, так і щодо поширення на передбачені нею ситуації дії принципу повного відшкодування шкоди.

Різноманітні елементи механізму цивільно-правової відповідальності охоплюються міжнародно-правовими документами, що визначають засади відшкодування шкоди, завданої потерпілим від злочинів, терористичних актів, істотних порушень прав людини і норм міжнародного гуманітарного права. Скажімо, Європейська конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 (ст. 2) виходить з того, що держава повинна взяти на себе відшкодування шкоди, завданої потерпілим згаданої категорії, здоров'ю яких було завдано серйозних втрат умисними насильницькими злочинами, а також тим особам, які знаходились на утриманні потерпілих, що загинули внаслідок вчинення таких злочинів; до того ж відповідний обов'язок виникає за відсутності можливості забезпечити надання відшкодування з інших джерел.

У такий спосіб на міжнародно-правовому рівні обмежено коло спеціальних деліктів, або фактичних підстав для покладення на державу обов'язку з відшкодування шкоди, завданої жертвам злочинів. В унісон із зазначеним конвенційним підходом Ben Emmerson у своїй доповіді Раді ООН з прав людини щодо основоположних принципів із забезпечення захисту гуманітарних прав жертв тероризму резонно пропонує вважати обов'язком держави повне відшкодування шкоди, завданої потерпілим зазначеної категорії, у двох конкретно визначених випадках: коли у контексті терористичного акта або загрози його вчинення представники держави є прямо або побічно відповідальними за порушення права людини на життя (п. «k»), ; якщо йдеться про заподіяння смерті або серйозні ушкодження здоров'я (п. «l») [3].

Окреслений підхід видається зваженим і суголосним основним положенням деліктного права, згідно з якими рівень забезпечення можливостями щодо відшкодування шкоди залежить від цінності певних інтересів (п. 1 ст. 2:102 PECTL), а тому найбільш інтенсивний захист має бути надано таким особистим немайновим благам, як життя, тілесне і психічне здоров'я, людська гідність та свобода (п. 2 ст. 2:102 PECTL).

На цьому тлі вочевидь необґрунтованими виглядають спроби перекладання «на власні плечі» України тягаря відшкодування будь-якої майнової шкоди, завданої під час воєнних дій у зоні проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил – у тому числі у вигляді руйнування належної потерпілим нерухомості.

До речі, та сама Європейська конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 у ст. 4 і 5 передбачає можливість обмеження обсягу відповідальності держави – як у частині визначення кола майнових втрат, що підлягають відшкодуванню, так і у частині граничного розміру ймовірного відшкодування. З одного боку, компенсація має покривати принаймні втрату заробітку, витрати на ліки і госпіталізацію, поховання та забезпечення утриманців загиблих осіб. З іншого боку, режим відшкодування може встановлювати верхню і нижню межі компенсації щодо всієї шкоди або певної її частини. Іншими словами, можна говорити про припустимість установа режиму часткової відповідальності держави, а тому й обмеження дії принципу повного відшкодування завданої шкоди. Й усі перелічені аспекти мають бути відображені у спеціальному законі, на який посилається законодавець у ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV.

Крім того, згідно з Європейською конвенцією про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 відшкодування шкоди може бути зменшене або скасоване з урахуванням фінансового становища заявника, його поведінки, а також у випадках, коли повне або часткове відшкодування суперечить «суті справедливості та публічного порядку». Тут загалом запроваджується найширший дискреційний підхід, який охоплює, серед іншого, й поширену в деліктному праві ситуацію «зустрічної вини» потерпілого.

Привертає увагу той факт, що на додачу до Європейської конвенції про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29.11.1985, окремо наголошує на визнанні жертвами осіб, які зазнали моральної шкоди, тим самим імпліцитно закріплюючи за ними право на відшкодування особистих немайнових втрат, яких вони зазнали. Тому і питання про підстави і розмір компенсації за завдану моральну шкоду також має бути врегульовано у спеціальному законодавстві, що встановлюватиме компенсаційні механізми відшкодування за рахунок держави шкоди, завданої жертвам злочинів, терористичних актів, внаслідок порушення прав людини і норм

міжнародного гуманітарного права (зокрема й у законі, який має бути прийнято Верховною Радою України на виконання норм ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV).

Передумовами виникнення права на відшкодування майнової шкоди є порушення певного суб'єктивного цивільного права потерпілої особи (фактична підстава), наявність шкоди, її причина зумовленість протиправною поведінкою суб'єкта відповідальності або особи, за дії якої він відповідає, та, якщо інше не передбачено законом, вина боржника. Крім того, тягар доведення факту заподіяння шкоди, її розміру, причинно-наслідкового зв'язку з діями або бездіяльністю іншої сторони, а також протиправності її поведінки покладається на потерпілого. І невиконання цього обов'язку є однією з основних підстав для відмови Європейського суду з прав людини та національних судів у розгляді або задоволенні майнових вимог до держави Україна, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої у ході збройного конфлікту або терористичним актом.

Так, визнаючи у своїй ухвалі від 05.07.2016 у справі «Антон Васильович Лісний та два інших заявники проти України і Росії» подану заяву неприйнятною, Європейський суд з прав людини виходив з того, що заявники не надали достатні докази на підтвердження своїх вимог відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо знищення майна під час збройного конфлікту [4]. Аналогічно Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові від 11.07.2018 у справі № 219/11736/16-ц зазначив: «... апеляційний суд вірно вказав, що позивач не надала належних і допустимих доказів щодо розміру завданої їй майнової шкоди у результаті пошкодження її квартири у розумінні статей 76, 77 ЦПК України, а клопотання про призначення судової будівельно-технічної експертизи позивачем не заявлялось. Тобто свій процесуальний обов'язок щодо доведення позову в частині розміру шкоди позивач не виконала» [5]. На нашу думку, такого роду підхід цілком узгоджується зі ст. 2:105 PECTL, положення якої передбачають, що завдана шкода має бути доведена відповідно до звичайних процесуальних стандартів, хоча суд може самостійно оцінити масштаб шкоди у разі, якщо доказати її чіткий розмір було б надто складно або є надзвичайно витратним.

Проте, відмовляючи у задоволенні подібних вимог через недоведеність розміру завданої шкоди, вітчизняні суди неприпустимо нехтують попереднім встановленням належних нормативних підстав для пред'явлення до держави позовів про відшкодування шкоди, завданої терористичним актом, іншим злочином, воєнними діями, у зв'язку з проведенням антитерористичної операції або операції об'єднаних сил. Так, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові від 20.09.2018 у справі № 243/8302/16-ц вже звично констатував, що відповідно до ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, в порядку, встановленому законом.

Утім, Верховний Суд так само традиційно обійшов питання про наявність згаданого у цитованій ним бланкетній правовій нормі спеціального закону, зробивши натомість парадоксальний висновок: «Тобто обов'язок відшкодувати завдану шкоду покладається на державу незалежно її вини, а після відшкодування до держави переходить право вимоги до винної особи». Проте згідно з п. 22 ст. 92 Конституції України засади цивільно-правової відповідальності визначаються виключно законами України. Тому лише у спеціальному законі про відповідальність держави за шкоду, завдану терористичними актами, може бути визначено, чи є (а якщо є, то якою мірою це впливає на розмір відповідальності) вина держави в особі її «силових органів» умовою покладання на неї обов'язку відшкодувати завдану внаслідок терористичного акта шкоду. Водночас та сама конституційна норма слугує нездоланною перешкодою для спроб поширити дію аналогії закону на відносини, пов'язані з вчиненням того чи іншого спеціального делікту.

Тож будь-які змістовні конотації між нормами ЦК України про відповідальність публічно-правових утворень за шкоду, завдану рішеннями, діями або бездіяльністю їх органів і посадових, службових осіб (ст. 1173–1176 ЦК України, в яких йдеться про відповідальність незалежно від вини), з одного боку, і нормами ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV – з іншого, відсутні. До того ж приписи ст. 1173–1175 ЦК України є відносно визначеними, а не бланкетними.

Отже, Касаційний цивільний суд принципово неправильно витлумачив зміст ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV і лише через процесуальні моменти («позивач не надала належних і допустимих доказів на підтвердження заявлених вимог, зокрема факту руйнування її жилого будинку з надвірними та господарськими побудовами внаслідок терористичного акту під час АТО, а також розміру завданої шкоди. Клопотання про призначення судової будівельно-технічної експертизи позивачем не заявлялось») уникнув застосування неналежної нормативної підстави для задоволення вимог позивача.

Подібним чином у тій самій справі Касаційний цивільний суд не надав належної оцінки іншій нормативній підставі, на яку посилався позивач. Натомість у постанові за наслідками розгляду справи констатовано таке.

По-перше, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 21 Кодексу цивільного захисту України громадяни України мають право на соціальний захист та відшкодування відповідно до законодавства шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації наслідків.

По-друге, згідно з ч. 1 ст. 86 Кодексу цивільного захисту України забезпечення житлом постраждалих, житло яких стало непридатним для проживання внаслідок надзвичайної ситуації, здійснюється місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання шляхом: 1) надання житлових приміщень з фонду житла для тимчасового проживання; 2) позачергового надання житла, збудованого за замовленням місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання; 3) будівництва житлових будинків для постраждалих; 4) закупівлі квартир або житлових будинків.

По-третє, ч. 9 ст. 86 Кодексу цивільного захисту України передбачено, що забезпечення житлом постраждалого або виплата грошової компенсації за рахунок держави здійснюється за умови добровільної передачі постражданим зруйнованого або пошкодженого внаслідок надзвичайної ситуації житла місцевим державним адміністраціям або органам місцевого самоврядування. Розмір грошової компенсації за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок) визначається за показниками опосередкованої вартості спорудження житла у регіонах України відповідно до місцезнаходження такого майна.

Надалі суд додав, що «будь-який інший порядок визначення розміру відшкодування за пошкоджену квартиру внаслідок такої надзвичайної ситуації, як терористичний акт, на теперішній час відсутній».

Проте вищевикладені міркування Верховного Суду видаються позбавленими нормативних підстав, оскільки судом не було встановлено саму можливість застосування до відносин, які становили предмет позову, положень Кодексу цивільного захисту України.

Адже згідно з п. 25 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України «надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності».

Вочевидь наведене визначення лише суто теоретично могло б охоплювати також і негативні наслідки терористичних актів. Однак системне тлумачення як норм самого Кодексу цивільного захисту України, так і його положень у зв'язку з нормами Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV і Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII спростовує таке припущення.

Навпаки, непоодинокі норми Кодексу цивільного захисту України свідчать про чітке розмежування в ньому трьох принципово відмінних правових режимів: надзвичайних ситуацій, воєнних дій і терористичних актів. Так, у п. 14 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України законодавець визначає захисні споруди цивільного захисту як «інженерні споруди, призначені для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів»; відповідно до п. 2 ст. 26 Кодексу цивільного захисту України «формування цивільного захисту утворюються для проведення великих обсягів робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, воєнних (бойових) дій чи терористичних актів, а також для проведення відновлювальних робіт, які потребують залучення великої кількості населення і техніки»; п. 1 ст. 32 Кодексу цивільного захисту України до захисних споруд цивільного захисту відносить сховище, що розглядається як «герметична споруда для захисту людей, в якій протягом певного часу створюються умови, що виключають вплив на них небезпечних факторів, які виникають внаслідок надзвичайної ситуації, воєнних (бойових) дій та терористичних актів».

Прикметно, що п. 5 ст. 50 Кодексу цивільного захисту України до джерел небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру відносить наслідки терористичної діяльності. Зважаючи на це, надзвичайна ситуація у розумінні згаданого Кодексу здатна виникати навіть не як наслідок вчинення терористичного акта, а лише як більш віддалена – похідна, спричинена його наслідками, обставина.

Таким чином, норми Кодексу цивільного захисту України поширюються саме на відносини з подолання прямо визначених у ньому надзвичайних ситуацій – при цьому може йтися про захист від надзвичайних ситуацій, спричинених терористичними актами, але ніяк не про регулювання відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої воєнними (бойовими) діями або терористичними актами. Пояснюється це тим, що надзвичайна ситуація є одним з імовірних негативних результатів, спричинених наслідками вчинення терористичного акта, а співвідношення двох згаданих понять («надзвичайна ситуація» та «терористичний акт») визначається через зумовленість наслідку («надзвичайна ситуація») його причиною («терористичний акт»).

Нерідко у відповідних категоріях справ суди цілком довільно застосовують норми Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV і Кодексу цивільного захисту України у плані визначення сфери їх регульовального впливу. Адже, прихильно сприймаючи посилання на ст. 19 відповідного Закону і ст. 86 зазначеного Кодексу, яка регламентує лише окремі аспекти відносин щодо забезпечення житлом постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій (по суті йдеться саме про допомогу, а не відшкодування шкоди), суди не коментують змісту ст. 85 Кодексу цивільного захисту України. Між тим, саме закріплена у ній правова норма передбачає, що відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій здійснюється у порядку, визначеному законом. Іншими словами, законодавець сформулював чергову бланкетну норму – цього разу з метою спеціального врегулювання відносин з приводу відшкодування лише одного конкретно визначеного різновиду шкоди (майнової).

На підставі викладеного можна дійти таких *висновків*.

1. В умовах зовнішньої агресії і під час вчинення терористичних актів механізм цивільно-правової відповідальності зазнає певних трансформацій, пов'язаних, насамперед, із закріпленням спеціальних підстав, умов і меж її застосування, обставин, що зумовлюють звільнення від відповідальності, а також можливим визначенням відмінних від безпосередніх призвідників шкоди суб'єктів обов'язку з її відшкодування.

2. У системі права України немає правових норм прямої дії, які б закріплювали механізм відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом, за рахунок держави. Норми ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV і ст. 85 Кодексу цивільного захисту України у такого роду правових ситуаціях не можуть бути застосовані у зв'язку з відсутністю згаданих у текстах зазначених статей спеціальних законів. Водночас положення ст. 86 Кодексу цивільного захисту України, як і загалом зазначеного Кодексу, поширюється винятково на прямо зазначені в ньому правові відносини щодо захисту від надзвичайних ситуацій, спричинених наслідками терористичних актів.

3. Спеціальне законодавство про компенсаційний захист потерпілих від воєнних дій, злочинів (терористичних актів зокрема), порушень прав людини і норм міжнародного гуманітарного права має передбачати першочергове покладення на державу обов'язку з відшкодування завданої протиправними діями інших суб'єктів майнової і моральної шкоди у формі втрати життя або тяжкого ушкодження здоров'я потерпілих осіб. У відповідних законодавчих актах слід закріпити розумні обмеження дії в окресленій сфері цивільних відносин притаманних деліктному праву принципів вини і повного відшкодування шкоди, а також особливості взаємодії матеріально-правових і процесуальних гарантій захисту інтересів потерпілого та держави у правовідносинах з безпосередніми заподіювачами (призвідниками) шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рекомендowane виды практики в области поддержки жертв терроризма в рамках уголовного правосудия. Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2015. 66 с. URL: https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Good%20practices%20on%20victims/goos_practices_victims_R.pdf (дата звернення: 30.09.2019); Банчук О. А., Дмитрієва І. О., Малишев Б. В., Саїдова З. М. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ: Москаленко О. М., 2015. С. 6–7.

2. Основні принципи і керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (схвалені Комісією з прав людини ООН 25.07.2005). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e53 (дата звернення: 30.09.2019).

3. Emmerson B. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism. URL: <https://undocs.org/A/HRC/20/14> (дата звернення: 30.09.2019).

4. Ухвала Європейського суду з прав людини від 05.07.2016 щодо прийнятності у справі «Антон Васильович Лісний та два інших заявники проти України і Росії». URL: <https://rm.coe.int/16806b5961> (дата звернення: 30.09.2019).

5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 11.07.2018 у справі № 219/11736/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75345588> (дата звернення: 30.09.2019).

ПРАГМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ ЗАСОБІВ МОВНОГО ВЖИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

УДК 340.1

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2020.20.6>

Янчук І. А.,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу методології приватноправових досліджень НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Yanchuk I. Pragmatic sending of facilities of linguistic consumption of legal industry to the decision of tasks realization of eurointegration strategy of Ukraine

One of the ways of application of terminology vocabulary is pragmatic direction, which foresees the choice of practical meaning, existence and effectiveness of which predetermine knowledges about the leksiko-semantic features of the linguistic system, awareness of these processes and also application of these possibilities in legal activity.

In any scientific, zakonoproektniy, it is necessary to take into account features of use of word practical legal activity, that it is CPLD, above all things, with combination of words in combination of words, as a separate word, usually, burdened konotativnimi stratifications and various tints of maintenance.

In embodiment of all withstand requirements to application of language means as combinations of words, necessary legal industry in practice, pragmatic positions and directions become now the source of important and useful knowledges (in this case – linguistic) which influence on maintenance and forming of legal idea now. In this understanding of knowledge about compatibility of words in Ukrainian it costs to examine as a practical mean of development of legal industry.

Knowledge about the choice of the most successful combination of words is engulfed information about linguistic norms and rule, requirements and semantic features of word in the structure of connection. For legal industry such knowledges have the applied character, protect from a wrong and inexact consumption, unsuccessful choice, instrumental in neutrality or strengthen a word in the professional broadcasting of lawyers.

Usually ignoring linguistic rules and requirements results in appearance of unsuccessful and wrong constructions, inexact utterances, however instrumental in the practical mastering of linguistic conformities to law and features is a professional, synonymous, exact and correct language in legal industry.

In the article practical approaches are grounded in relation to the self-weighted direction of language means in form combinations of words, which are used in legal industry. There is a necessity to attract linguistic knowledges about compatibility of words to the choice and creation of successful and synonymous terminology connections in legal industry.

Key words: terminology combinations of words, linguistic knowledges, pragmatic approach, are to facilities of linguistic consumption, feature and conformity to law of linguistic compatibility.

Обґрунтовуються практичні підходи щодо спрямування мовних засобів у формі словосполучень, які застосовуються в юридичній галузі. Доводиться необхідність залучати лінгвістичні знання про сполучуваність слів до вибору вдалих термінологічних сполучень в юридичній діяльності.

Ключові слова: термінологічні словосполучення, лінгвістичні знання, прагматичний підхід до засобів мовного вжитку, особливості й закономірності мовної сполучуваності.

На шляху реалізації євроінтеграційної стратегії України дедалі значущим стає прагматичний підхід до залучення, вжитку і вибору мовних моделей і конструкцій, які створюються за допомогою як загальної юридичної лексики та вузькогалузевих термінів, так і лексики широкого застосування, які виконують важливу прикладну функцію в юридичній галузі. Прагнення бути максимально зрозумілим і переконливим як для суто фахової аудиторії, так і для широкого кола читачів (слухачів і глядачів) в інформаційному просторі зумовлює процес пошуку, відбору, застосування (а іноді й